

„A TÁBLA HÁZÁNAK FIA”

(Költemény a šumer iskoláról)

Az ókori kelet neveléstörténete számos részletében ma már ismertebb, mint a görög-római nevelés. Az elmúlt két évtized filológiai kutatómunkája több olyan szöveget tárt fel, amelyből közvetlen közelben láthatjuk az ókori Mezopotámia iskoláját.¹ Az utolsó monografikus összefoglalás² az oktatás anyagát, módszerét lényegében még a bölcsesség-irodalom intellem-szövegeiből próbálta megrekonstruálni. Ma már erre nincs szükség, s látjuk ennek módszertani hibáit is; az oktatás ugyanis korántsem azonosítható az életbölcesség hirdetésével.

A mezopotámiai iskolarendszer a III. évezred elején alakult ki; már a legkorábbi ékiratos táblák között találunk iskolai gyakorló szövegeket (Šuruppak városból).³ Az iskolák feladata kezdettől az írástudók képzése volt. Az írástudó (= írnok, de a szó lekicsinylő jelentésárnyalata nélkül) az állami életben és a templomokban vezető szerepet töltött be. Ma már nyilvánvaló, hogy az iskolák Mezopotámiában nem a templomok fennhatósága alá tartoztak — bár voltak külön templomi iskolák is —, hanem önálló intézményként a tandíjból tartották fenn magukat, vagy esetleg a királyi udvar támogatásában részesedtek.⁴ Az iskolát lányok is látogathatták;⁵ s kapui nem voltak zárva egyetlen társadalmi réteg fiai előtt sem, bár tanulóinak zömét a magasrangú állami hivatalnokok gyermekei tették.⁶

Két iskolatípust ismerünk az i. e. II. évezred eleje óta. Az egyik: ēdubba, „a tábla háza” — itt az írást-olvasást-számolást s az elemi tudományokat tanították. A tábla: dub, (agyag) tábla, amire írtak. A magasabb fokú képzést a bēt mummi, „a bölcsesség háza” biztosította, ez egyben az akadémia és egyetem szerepét is betöltötte. Az ēdubbát „kiskorától férfikoráig”⁷ látogatta a diák, hogy pontosan hány évig, egyelőre nem tudjuk; az azonban bizonyos, hogy

¹ Bibliográfiáját I. E. I. GORDON: BiOr 17. 1960. 142—143 l.

² L. DÜRR: Das Erziehungswesen im Alten Testament und im antiken Orient. Leipzig, 1932. (MVAeG 36. 2.) — A legújabb, alapvető tanulmány: A. FALKENSTEIN: Die babylonische Schule. Saeculum 4. 1953. 125—137. — Úttörő jelentőségű: C. J. GADD: Teachers and Students in the Oldest Schools. London 1956.

³ A. DEIMEL: Schultexte aus Fara. Roma 1923.

⁴ A 2. j. hivatkozásain kívül: S. N. KRAMER: The Sumerian School: A Pre-Greek System of Education. Studies Presented to D. M. ROBINSON (ed. G. Mylonas). St. Louis 1951. I. 238—245. — S. N. KRAMER: School, Law, Taxes, Wisdom. Archeology 7. 1954. 138—148. — S. N. KRAMER: Die sumerische Schule. Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 5. 1955/56. 695—704.

⁵ Az írás istene nő volt: Nisaba a földön, Geštinanna az alvilágban. — Az óbabiloni korban igen gyakran találkoznak női írnokokkal.

⁶ Utóbbira vö. N. SCHNEIDER igen alapos felméréseit: Or 15. 1946. 86.

⁷ E. EBELING: KAR 111. II. 5. ul-tu ūm um ši-ĥi-ri-ka a-di be-lu-ti-[ka].

egyres foglalkozásokhoz (pl. templomi énekes) elég volt alacsonyabb „osztályainak” elvégzése. A bét mummy tagjai már önálló irodalmi és tudományos tevékenységgel is foglalkoztak; valószínű, hogy nekik köszönhetjük a šumer és akkád irodalom jelentős részét.

Az iskolákban mindenütt nagy figyelmet fordítottak a šumer nyelv oktatására. „Az írnok, aki a šumer nyelvet nem tudja — milyen írnok az?” — mondja egy közmondás.⁸ A šumert még akkor is tanították, amikor e nyelv már holtta vált, sőt szinte tovább, mint az akkádót (még a Seleukida korban is). Ennek magyarázatát a mezopotámiai kultúra sajátos kétnyelvűségében kell keresnünk.⁹

Az ēdubba oktatási módszereit mind leírásból, mind ránk maradt iskolai feladatokból jól ismerjük. A tanuló egész nap az iskolában volt; tanítójától megkapta a feladatot s azt önállóan kellett megoldania; rövid irodalmi szemelvényeket másolt;¹⁰ a nehéz jelek írását gyakorolta; fordított šumeréről akkádra, és preparálta az érthetetlen részeket; matematikai és geometriai példákat oldott meg; szó szerint tanult szövegeket. Neve: dumu.ēdubba, „a tábla házának fia”.

A tanár mesterember volt. A šumer szó (ummiā) az akkásban jövevény-szóként (ummānu) mindenféle mestert jelöl. Az iskola vezetője adda.ēdubba, „a tábla házának atyja” volt. Munkájában a „nagy testvér” (šēš.gal) segítette; az elnevezés arra utal, hogy az idősebb diákok maguk is tanították a fiatalabbakat. Több felügyelő (ugula) is volt az iskolában, a verést nemcsak ők, de gyakran a mester is alkalmazta. A tanárok abból éltek, amit gyermekük tanításáért a szülők fizettek.

Az i. e. II. évezred elején, amikor az akkádok már átvették a šumerektől a vezető szerepet, néhány város irodalmi műhelyeiben írásba foglalták az addig szóbeli šumer irodalmat. Ebben a korban, i. e. 1700 táján, készültek az iskola életéről szóló kis zsánerképek is. Az ēdubba-irodalom központja Nippur, a mezopotámiai tudomány fővárosa volt.

Nippurban kerültek elő a leghíresebb s legépebb ēdubba-költemény töredékes példányai is. S. N. KRAMER 21 fragmentumból állította helyre a 91 soros szöveget.¹¹ Az első 26 sort már korábban A. FALKENSTEIN értelmezése tette világossá.¹² Számos hely tisztázása köszönhető még B. LANDSBERGER megjegyzéseinek.¹³ Ujabban két katalógus-táblán, más šumer irodalmi alkotások címe közt bukkant elő a mű címe (első sorával azonos).¹⁴ Šumerül ez így „hangzik”: dumu.e₂.dub.ba.a u₄.ul.la.am₃ me.še₃ i₃.du.de₃.en.

⁸ E. I. GORDON: Sumerian Proverbs. Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia. Philadelphia 1959. 206. 527. (2. 47.)

⁹ W. VON SODEN: Zweisprachigkeit in der geistigen Kultur Babylonien. Wien 1960. (Sber. d. Öst. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 235. 1.)

¹⁰ Gyakran írtak — a jel-tévesztésekből ítélve — diktálás után is. A hangos olvasásra šumer szöveg adja a legrégebbi adalékot: „Az írnok, kinek szájával együtt mozog a keze — az bizony írnok!” — mondja egy közmondás (E. I. GORDON: Sumerian Proverbs. 202.); vagyis még íráskor is hangosan mondták a szöveget. (A kérdés antik és középkori anyagát l. Balogh József: „Voces paginarum”, adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez. Budapest 1921.)

¹¹ S. N. KRAMER: Schooldays: A Sumerian Composition Relating to the Education of A Scribe. JAOS 69. 1949. Önállóan is: Philadelphia 1949. Vö. BiOr 17. 1960. 142. 166. j.

¹² A. FALKENSTEIN: WdO I. 1948. Ld. még M. Lambert RA 44. 1950. 94—95.

¹³ S. N. KRAMER cikkének függelékében.

¹⁴ I. BERNHARDT—S. N. KRAMER: Götter-Hymnen und Kult-Gesänge der Sumerer auf zwei Keilschrift — „Katalogen” in der Hilprecht-Sammlung. Wissenschaftliche Zeitschrift der F. Schiller-Universität Jena. 6. 1956/7. 394. (No. 24) — S. N. KRAMER: BASOR 88. 1942. 16. (No. 50)

Alább a dumu.ēdubba lehetőleg szó szerint pontos fordítását közöljük, a šumer eredetiből, de KRAMER, FALKENSTEIN és LANDSBERGER olvasatára és értelmezésére figyelve.

1. „A tábla házának fia, régóta (már) hová jársz?”
„A tábla házába járok.”
„A tábla házában mit csináltál?”
„Táblámat kiszámítottam; leckémet tanultam;
5. táblámat elkészítettem, teleírtam, befejeztem;
minta-táblámat élém tették,
késő délután a leckémet élém tették.
Mikor bezárt a tábla háza, hazamentem.
A házba beléptem — ott ült apám.
10. Apámnak a leckémet felmondtam,
táblámat kiszámítottam neki — apám jónak találta.
Apám szeme elé léptem.
»Szomjas vagyok, vizet adj innom;
éhes vagyok, kenyeret adj ennem;
15. lábamat mosd meg, az ágyat vedd meg, mindjárt elalszom!
Kora reggel ébressz fel engem,
nem akarok elkészni, mesterem megverne.«
Kora reggel keltem fel,
anyámra pillantottam szememmel:
20. »Add ide ételemet, a tábla házába indulok mindjárt« — mondtam neki.
Anyám a kemencéből két cipót adott; szeme előtt oltottam éhemet;
anyám két cipót adott; a tábla házába mentem.
A tábla házában a felügyelő ember rám szólt: »Miért jöttél későn?« Félelem
[fogott el, szívem dobogott,
mesterem szeme elé léptem, meghajtottam magam.
25. A tábla házának atyja táblámat ellenőrizte,
[elégedetlen] volt vele, s rám ütött.
Leckémet tanultam, [...] leckémet [...]
A mester, aki a tábla házának rendjét vigyázza,
a felvigyázó: »Az utcán nézzetek körül, ruhátokat ne szakítsátok el« —
[(mondta) s rám ütött.
30. A tábla házának atyja táblámat kijelölte nekem.
Az udvar embere: »Irjatok!« — mondta [...]
Táblámat kézbe vettem [...]
Táblámra írtam [...]
ami nem volt érthető rajta, [olvasni?] a szám nem tudta.
35. A [...] embere: »Miért járkáltál engedélyem nélkül?« — s rám ütött.
A [...] embere: »Miért nem emelted fel a fejed?« — s rám ütött.
A magaviselet embere: »Miért álltál fel engedélyem nélkül?« — s rám ütött.
A kapu embere: »Miért mentél ki engedélyem nélkül?« — s rám ütött.
A korbács embere: »Miért vetted el [...] engedélyem nélkül?« — s rám
[ütött.
- 40. A šumer nyelv embere: »[Hibásan] beszélsz!« — s rám ütött.
Mesterem: »Kezed nem jól tartod!« — s rám ütött.
Az írnök-műveltséget megutáltam, az írnök-műveltséget [meggyűlöltem.]

- Mesterem nem [...] az írnok-műveltségben tudását [...] [...]]-ja a szavaknak a kis-írnokká válásnak,
 45. [...]]-ja a nagy testvérré válásnak, a tábla házában ne [...] nekem. Add hát oda neki a díját, hogy 'utat nyisson' (nekem), hogy a számonkérést és leckéztetést mellőzze nálam, hogy a tábla házában szavait előadván,
 50. mikor a tábla házában fiait előszámlálja, akkor előszámláljon engem is." Amit a tábla házában fia mondott neki, apja a szót megfogadta. A mestert a tábla házából elhívták, a házba belépve, támlás-székre ültették, a tábla házában fia kiszolgálta őt, a szeme elé állt,
 55. az írnok-műveltséget, amit tőle tanult, azt apja elé helyezte. Apja, szívének öröme miatt a tábla házában atyjához örvendezve szólt: „Az én kicsi emberem tenyerét kitarja — önts belé bölcsességet,
 60. az írnok-műveltséget, minden részletében, tanítsd meg neki, a számtan-táblákat, az összeadást és kivonást: magyarázd el neki a meg- [oldásukat, s az osztás sötét tudományát világítsd meg neki.” „Önts neki [...]]-t, mintha csak jó sör volna; állíts fel asztalt, jó illatú olajat hintsél hátára, hasára, mintha csak víz volna;
 65. (új) ruhába öltöztetem, a díját átadom neki, karjára peracet húzok.” Öntött neki [...]]-t, mintha csak jó sör volna; asztalt állított fel, jó illatú olajat hintett hátára-hasára, mintha csak víz volna. Új ruhába öltöztette, a díját átadta neki, karjára peracet húzott.
 70. „A kicsi ember, aki szavamnak nem fordított hátat, nem vetette meg, az írnok-műveltséget az elejétől egészen a végéig elsajátítja! Te a kezembe adtál mindent, s nem okoztál nehézséget, fáradozásokért nagyobb díjat adtál nekem, mint reméltem; kivételes [megtiszteltetésben részesítettél]; Nisaba úrnő, a védőisten, legyen hát védőistened;
 75. a te hegyes nádad működjék jól neked, minta-táblád látsszék rossznak a tied mellett! Testvéreidet meg is előzheted, barátaid között te az első lehetsz, a tábla házában fiai között te az élen lehetsz;
 80. aki bejáratos a királyi házba, elégedett lesz veled. Kicsi ember, apádat ismered, én vagyok utána a második, a beszéddel, amit mondok neked, sorsodat határozom meg, [anyád] és apád e dologban kezüket melléd teszik; Nisaba, a te úrnőd ügye — miként istened ügye; áldozatokkal, imáva [hódoljanak neki];
 85. a mester ügye — miként apád ügye; fontos legyen neked; a mester [...]]-ában, a nagy testvér [...]]-ában [...] amit te helyeztél el (?), férfi rokonságod valóban dicsőségedet fogja látni.” A tábla házában követelményeit teljesítette, tanult ember lett,

90. Nisaba, a tanulás helyének úrnője, dicsőségét megparancsolta.
Dicsértessék Nisaba!

A szöveg, sajnos, fragmentumainak viszonylag magas száma ellenére sem rekonstruálható maradéktalanul, s így értelmezni sem tudjuk minden részét; a fordításban nem akartuk a nehéz helyeket kényelmesebb, ám hamis körülfrással megkerülni. A költemény legnagyobb része beszéd; ez egyébként a šumer költészetre általában is jellemző: kevés benne az epikus leírás. Az 1. és 3. sor kérdését az iskolás-fiúnak valószínűleg ugyanaz az elbeszélő teszi fel, aki az 51—58., 66—69. és 89—91. sorokat mondja. A diák elbeszélése áll a mű első felének központjában. Élete két napjának eseményeit meséli el. A 13—17. sorokat is ő mondja; nem derül ki világosan, kihez fordult, szüleihez-e vagy a ház szolgájához; mint mindjárt látni fogjuk, előbbi a valószínű. A 42. sorban elkeseredését rögzíti: a sok verés miatt megutálta az iskolát és a tanulást. Monológjának utolsó sorait (a 43.-tól, de talán inkább a 47.-től kezdődően) már apjához intézi; ismét a šumer költészet jellegzetessége, hogy a szereplő-változást nem tünteti fel. A 63—65. sorokat az apa mondja a fiának; a sorok értelméből következik, hogy a 66—67. sorok cselekvő alánya a kisfiú, a 68.-é viszont az apa, amit a szöveg ismét nem jelöl külön. A legutolsó sor a šumer himnuszok és epikus költemények szokásos befejezése. *Nisaba* istennő (nevét szokták Nidaba formában is írni) eredetileg a gabonakalász, ill. ennek istensége volt, később azonban az írás, a számok, a tudomány, a művészetek és a csillagászat istene,¹⁵ a dicséret a költemény tárgya miatt a műfaj szabályai szerint őt illeti.

Néhány tanulság adódik a szöveg elemzéséből; kíséreljük meg ezeket összegezni. A névtelen diák, a költemény hőse, valószínűleg alacsony sorból származhatott. Édesapjának foglalkozására a szöveg egyenesen nem utal, közvetve azonban egyet-mást elárul róla. Mindenekelőtt: a gyermek nyilván adós volt a tandíjjal, s ezért bánt vele mindenki rosszindulatúan az iskolában. Amikor a díjat az apa — a „családlátogatás” alkalmából — megfizette, azonnal megváltozott a tanár véleménye is. Továbbá: a reggelit maga az anya adja fiának. Bár a mindennapi életet nem ismerjük a legapróbb részletekig Mezopotámiában, azt más forrásokból jól tudjuk, hogy gazdag házakban szolgák szolgálták fel az ételt. Talán nem is volt szolga „a tábla házána fia” családjában? A 20. skk. sorok párhuzama teszi csaknem bizonyossá, hogy a fiú édesapjához vagy édesanyjához intézi a 13. skk. sorokat is. Mindebből viszont az következik, hogy a šumer (s általában a mezopotámiai) iskolában nem volt rendkívüli a szegényebb gyermekek tanulása.

Szegény családoknál a taníttatás persze áldozatokat követelt. Az áldozatot az egész család vállalta; a tanult fiú már kiemelkedett közülük; jól utal erre a 77. sk. és 88. sor. A diák, úgy látszik, kivételezett bánásmódban részesült odahaza; kiszolgálták, mintha máris művelt és hatalmas írnok volna. Később a dicsősége (90. sor) természetes volt.

A tanult tárgyak közül — a már említett šumer nyelv mellett — a matematika foglalt el kiemelkedő helyet, erre utalnak a 4., 11., 61—62. sorok; érdekes apróság, hogy a számolást általában, de különösen az osztást már akkor sem sorolták kedvenc tárgyaik közé a gyerekek. Az iskolai feladatok a számítási

¹⁵ Vö. H. W. HAUSSIG (Hrsg): Wörterbuch der Mythologie. I. Abt. 1. Lief. Stuttgart, 1961. (D. O. Edzard) 115—6.

példák megoldása mellett főképp másolásból álltak; a 6. sor „minta-táblája” (mu.gub.ba) a tanár műve; ezt kellett — a jelek formáját utánozva — lemásolni; a piszkozat (sar. šub.ba) — szó szerint: „az eldobás írása” — sem volt ismeretlen. Minden leckéjüket az iskolában végezték el a gyerekek; munkájuk közben különféle felügyelők vigyázták őket. E felügyelők többségének feladatkörét sajnós a szöveg töredékessége folytán nem ismerjük, vö. 35—40. sor. Az otthoni lecke-kikérdezést nem tekintjük törvényszerűnek. Az iskolában igen gyakori volt a verés.

A tandíj kérdésében ez a költemény adja a legeggyértelműbb tájékoztatást, bár sajnós, az összeget nem tudjuk meg.¹⁶ A mester, a tábla házának atyja, természetben kapta munkája díját; e díj ruhaneműkből és élelmiszerekből állt. A mester nyilván nem ott helyben fogyasztott el mindent, amit kis tanítványa eléje tált! A 63. és 66. sor töredékes helye valami, a kiváló sörnél értékesebb ital nevét tartalmazhatta; a sör az utca italának számított.

Végezetül próbáljuk az életkorát meghatározni kisdíákunknak. A költemény nyelvileg sokat vitatott első sorának második fele arra utal, hogy kiskorában, ill. már régóta jár az *ēdubba* mesteréhez. Az *igē* kétségtelenül jelen idejű, s múltként nem fordítható. Az időhatározó szó szerint ezt jelenti: „a régi (korai) napokban” — lehetséges, hogy a sor értelme valahogy így írható körül: „hová jársz már a korai napokban (azaz kiskorodban)?” A szöveg mindenesetre megerősíti, amit más forrásokból is tudunk: igen korán kezdődött a tanulás. De a főszereplő még nem „nagy testvér”, még csak nem is „kis-írnok” — nyilván iskolai tanulmányainak elején, első néhány évében járó diák. Az említettek magasabb diák-fokozatok. Ha idősebb volna, a matematikának már fogasabb kérdésein törné a fejét, kevesebb verést kapna, talán apja sem kérdezné ki. A *dumu.ēdubba*, „az *ēdubba* fia” kifejezés azonban semmi esetre se vonatkozik erre a kiskorúságra; ez *šumerizmus*, s pusztán annyit jelent: az *ēdubba*hoz tartozó.

Ez a költemény a *šumer* kultúra utolsó virágkorának, az összegezés nagy időszakának terméke. Irodalmi mű, zsánerkép, de nem *csak* ennyi: egyben a kor iskoláiban a magasabb, az irodalmi osztályok tananyaga is volt. S mi, nem is mindig pontosan érthető sorait olvasván, szinte felidézhetjük a három és fél évezrede halott világot: a kis mű tudós kutatások tárgyát friss élményként életközelpbe tudja hozni.

Геза Комороци:

«СЫН ДОМА ТАБЛИЧЕК»

(Стихотворение о шумерской школе)

Автор сообщает шумерское стихотворение, созданное в древневавилонскую эпоху (18. в. до н. э.), литературную композицию, носящую современное название „Schooldays”, в научно требовательном переводе. Введение занимается вкратце положением школ двуречья, существованием светского обучения, как и методологией преподавания. В комментариях к тексту рассматривается структура стихотворения, как и его структура;

¹⁶ Pontos adatokat ismerünk az újbabilóni kor tanonc-szerződéseiből, vö. M. SAN-NICOLÓ: Der neubabylonische Lehrvertrag in rechtsvergleichender Betrachtung. München 1950. (Sberd. Bayer. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 1950/3.) — A tandíj neve: *ni₃.ba.a.ku₂.a.ni*; *akkádul*: *q^c sit mánahtišu*: „ajándék a fáradozásért”.

которая подвергается дискуссии в специальной литературе. Подведены данные, полученные на основе стихотворения, по предметам шумерской школы, по общественному положению и возрасту учеников, как и по плате за учение.

Géza Komoróczy :

"SCHOOLDAYS"

(A POEM ON THE SUMERIAN SCHOOL)

The author publishes the Sumerian poem, a literary composition having the modern title "Schooldays", made in the Old Babylonian Age (18 century B. C.) in a translation meeting an erudite claim. His introduction to it deals briefly with the situation of the Mesopotamian schools, the secular education existing there and with the method of how to teach. The commentary attached to the text treats of the construction of the poem and its articulation discussed in special literature. Finally the particulars obtainable from the poem and referring to the school subjects, the social situation and age of the audience, and to the school fee are summarized.